

Л.В. Шырынава (ДУА “Азярэцкая дзіцячы сад-сярэдня школа Глыбоцкага раёна”)

БЕЛАРУСКІ ЛІТАРАТУРНЫ ПРАЦЭС: ГІСТОРЫЯ, СУЧАСНАСЦЬ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

Ключавыя словы: літаратурны працэс, літаратуразнаўства, гістарычная платформа, чалавеказнаўства.

Паняцце “працэс” у шырокім значэнні абазначае пэўныя змяненні, развіццё ў жыцці асобнага чалавека, грамадства, навукі, тэхнікі і г.д.

Дадзеная характарыстыка ў поўнай ступені блізкая яшчэ аднаму шырока вядомаму паняццю – літаратуры. Чаму?

Менавіта літаратура (у значнай ступені мастацкая) з’яўляецца люстэркам па-за часу, якое праўдзіва перадае тыя ці іншыя змены ў грамадстве.

Як і ў жыцці асобнага чалавека, якое абумоўлена важнымі падзеямі, узроставымі крызісамі, жыццёвым вопытам, так і ў літаратуры ёсць свае эпохі, напрамкі, стылі... – абагульненае паняцце літаратурнага працэсу.

Літаратурны працэс – гэта сукупнасць літаратурных з’яў і фактаў у гістарычным развіцці, асноўныя тэндэнцыі і заканамернасці гэтага развіцця на розных гістарычных этапах у пэўнай краіне, рэгіёне або наогул у свеце [7, с. 277].

Вывучэннем і даследаваннем гэтага даволі ёмістага паняцця займаецца *літаратуразнаўства* – навука, якой сёння больш за 200 гадоў.

Беларускі літаратурны працэс – з’ява шматаспектная і досыць унікальная.

Дадзены тэзіс перш-наперш праўдзівы па той прычыне, што ў любой літаратуры (і беларускай таксама) ёсць свая гістарычная перыядызацыя (у сучасным варыянце – гістарычная платформа).

Неаспрэчны факт: першапачаткова беларуская літаратура не ўяўляла сабой тую апрацаваную мадэль мастацкага слова, якой яна з’яўляецца сёння – яна развівалася і ўдасканальвалася паступова. У доказ сказанаму варта прывесці наступныя аргументы.

Так, у часы *Сярэднявек* (XI – XV стагоддзі) літаратурная творчасць была падпарадкавана дзвюм асноўным задачам: набажэнскай і маральна-дыдактычнай. Гэта, бяспрэчна, затрымлівала вылучэнне ўласна-мастацкай літаратуры [1, с. 27].

Нягледзячы на царкоўна-рэлігійную тэматыку рукапісных твораў, падзвіжнікі таго часу *Кірыла Тураўскі* і *Еўфрасіння Полацкая* зрабілі важкі ўнёсак у зараджэнне мастацкага слова. Перапісваючы чужыя тэксты, яны пакідалі ў іх уласныя думкі і разважанні пра людзей і жыццё.

Сапраўднай літаратурнай рэвалюцыяй для ўсходніх славян у XVI стагоддзі стала з'яўленне друкаванай кнігі *Францыска Скарыны* з Полацка.

Надаючы важнае значэнне яе выхаваўчай ролі, асветнік і гуманіст дапоўніў змест перакладзеных на старабеларускую мову ім кніг Бібліі ўласнымі прадмовамі і пасляслоўямі. Нярэдка на старонках тэкстаў Скарына пакідаў акравершы-акафісты, духоўныя вершы [5].

З'яўляючыся наватарам свайго часу ў розных накірунках, усходнеславянскі першадрукар стаў, такім чынам, яшчэ і заснавальнікам беларускай літаратуры.

Прадаўжальнікамі гуманістычных скарынаўскіх ідэй у эпоху *Адражэння* былі таксама *Сымон Будны* (“*Катэхізіс*”) і *Васіль Цяпінскі* (“*Евангелле*”). Як і іх славуцы папярэднік, яны выступалі за пашырэнне асветы і кнігадрукавання ў родным краі і рэзка крытыкавалі паланізацыю на беларускіх зямлях [4, с. 52].

Смелыя рэфарматарскія ідэі гэтых і не толькі гуманістаў знайшлі далейшы працяг у *палемічнай літаратуры*, якая з'явілася як пратэст на фарміраванне уніі каталіцкай і праваслаўнай канфесій ў канцы XVI – пачатку XVII стагоддзя – у творах Мялеція Смятрыцкага, Афанасія Філіповіча, братаў Зізаніяў і інш.

У часы стылю “барока” (XVII – XVIII стагоддзях) у Беларусі з'явіліся школьная драма, палітычная сатыра, шырокую папулярнасць набыло *вершаскладанне*, заснавальнікам якога стаў *Сімяон Полацкі* [1, с. 13].

У эпоху *Асветніцтва* (другая палова XVIII – пачатак XIX стагоддзя) беларуская літаратура пачала набываць пераважна свецкі, секулярызаваны характар, абапіралася, як правіла, на жывую народную гаворку, мясцовыя дыялекты. У другой палове XVIII стагоддзя канчаткова завяршыўся пераход ад старой літаратуры да новай [2, с. 8]. Вядучым напрамкам стаў *класіцызм* [4, с. 58].

Паскоранае развіццё атрымала школьная драма, парадыйна-гуманістычная і сатырычная паэзія. Нарадзіўся народны лялечны тэатр – батлейка.

Адмоўнай з'явай у беларускім літаратурным працэсе таго часу заставалася пагалоўная паланізацыя, якая істотна стрымлівала яго развіццё [1, с. 14].

У XIX стагоддзі з'явілася таленавіта заявілі пра сябе *Ян Баршчэўскі*, *Ян Чачот*, *Уладзіслаў Сыракомля*, *Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч*, *Францішак Багушэвіч*, *Янка Лучына* і інш.

У сваёй творчасці яны адмаўлялі русіфікацыю на беларускіх землях і штучна створаную царом Мікалаем I назву Беларусі “Северо – Западный край”.

Больш таго, у другой палове XIX стагоддзя рэвалюцыянер і кіраўнік паўстання Кастусь Каліноўскі для бедных і абяздоленых людзей выдаў некалькі нумароў нелегальнай газеты “Мужыцкая праўда”.

Даволі супярэчлівым і кантрасным у развіцці беларускага літаратурнага працэсу было мінулае XX стагоддзе.

Яго пачатак характарызаваўся моцным уздымам літаратурна-грамадскага руху ў трох асноўных асяродках: Пецярбургу, Мінску і Вільні. Так, з 1906 года ў Вільні пачалі выдавацца першыя легальныя газеты на беларускай мове “Наша доля” і “Наша ніва” [3, с. 175.] Яны сталі літаратурнай пляцоўкай для *Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага* і іншых таленавітых літаратараў.

У 1920 – 1930-я гады актыўна дзейнічалі такія літаратурныя аб’яднанні, як “Маладняк”, “Узвышша”, “Полымя”, пазней – БелАПП. Самастойнае развіццё атрымала *заходнебеларуская* літаратура. Як новы літаратурны напрамак пачаў фарміравацца *сацыялістычны рэалізм*. У мастацкай літаратуры заявілі пра сябе *Кузьма Чорны, Міхась Зарэцкі, Кандрат Крапіва, Андрэй Мрый* і інш.

У 30-я гады ва ўмовах таталітарнага рэжыму ў турмах загінулі многія выдатныя беларускія пісьменнікі. Некаторыя, што засталіся жыць, былі выключаны з літаратурнага працэсу на доўгія гады [4, с. 147].

Беларуская літаратура 40-х гадоў XX стагоддзя, як і сам перыяд Вялікай Айчыннай вайны, вельмі эмацыянальная, мужная, патрыятычная. Асаблівую папулярнасць у гэты час набылі *сатырычная публіцыстыка*, палымяныя вершы з фальклорнымі вобразамі, кароткія апавяданні.

Пасля ваеннага ліхалецця ў грамадстве наступіў час аднаўлення і стваральнай працы – 1945 – 1955 і 1955 – 1965 гады. У айчыннай літаратуры з’явіліся імёны *Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча, Андрэя Макаёнка, Міхася Лынькова, Васіля Быкава, Івана Мележа, Уладзіміра Караткевіча, Івана Шамякіна*. Вядучай тэмай заставалася тэма вайны. Цэнтральным вобразам стаў вобраз беларускага народа-працаўніка, героя.

У 70-я гады XX стагоддзя назіралася тэндэнцыя да паглыблення мастацка-філасофскага асэнсавання жыцця. У цэнтры мастацкіх твораў вядучым вобразам заставаўся чалавек справы. Фарміраваўся жанр дакументальнай ваеннай прозы (*Алесь Адамовіч, Янка Брыль, Уладзімір Калеснік*).

Пасля хрушчоўскай адлігі пачаліся і “замарозкі”, якія доўжыліся да 1980-х гадоў, да таго часу, калі набралі сілу ідэі абнаўлення і перабудовы грамадства.

У 1980-я гады ў сувязі з сацыяльна-грамадзянскай, нацыянальнай актыўнасцю народа асаблівую папулярнасць набыла творчасць *Васіля Быкава, Ніла Гілевіча, Івана Шамякіна, Івана Мележа, Уладзіміра Караткевіча, Івана Навуменкі* і іншых. У літаратуру прыйшлі новыя

творцы: *Георгій Маррчук, Алесь Разанаў, Мікола Мятліцкі, Навум Гальпяровіч, Віктар Шніп, Людміла Рублеўская* і інш.

Пачатак 1990-х гадоў быў адзначаны драматызмам светаадчування чалавека на мяжы стагоддзяў, заклапочанасцю аб непрадказальнасці перад будучыняй.

У апошняе дзесяцігоддзе ХХ стагоддзя працягвалі актыўна пісаць такія вядомыя пісьменнікі, як *Вячаслаў Адамчык, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Рыгор Барадулін, Віктар Казько*.

Сёння ў ХХІ стагоддзі ў сучасным беларускім літаратурным працэсе ўдзельнічаюць прадстаўнікі розных пакаленняў, традыцыяналісты (*Генадзь Пашкоў, Міхась Пазнякоў, Раіса Баравікова*) і авангардысты (*Анатоль Зэкаў, Андрэй Федарэнка, Уладзімір Сцяпан, Уладзімір Бутрамеў*). Незалежна ад аўтарскага стылю, творчай накіраванасці большасць з іх турбуе тэма Беларусі і яе лёсу. Гэта натуральна: Беларусь – наша агульная Радзіма, а пісьменнікі, апроч літаратурнай накіраванасці, перш-наперш грамадзяне і патрыёты сваёй краіны.

Многія айчыннымя даследчыкі нярэдка пішуць пра беларускі рэалізм, авангардызм, беларускі постмадэрнізм (*Міхась Тычына, Людміла Сінькова, Алесь Бельскі, Ірына Шаўлякова-Барзенка*).

Гэта значыць, што літаратурны працэс пачатку ХХІ стагоддзя характарызуецца не застыласцю, а разнастайнасцю.

У 2005 годзе ў Беларусі было створана грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”, якое сёння мае філіялы ва ўсіх абласных цэнтрах краіны і ў Мінску. Членамі арганізацыі з’яўляюцца больш за 700 літаратараў. У склад арганізацыі ўваходзяць таксама два пісьменнікі з Глыбоччыны – Алесь Жыгуноў і Ганна Зінкевіч.

Дынаміку і адметнасць сучаснага літаратурнага працэсу сёння мабільна адлюстроўваюць літаратурна-мастацкія і асветніцкія выданні: “Полымя”, “Нёман”, “Маладосць”, “Роднае слова”, штотыднёвік “ЛіМ”, “Бярозка”, “Дзеяслоў” і інш.

Традыцыйным для літаратурнага жыцця Беларусі ў пачатку верасня стала правядзенне Дня беларускага пісьменства, падчас якога жыхары краіны маюць магчымасць шырэй пазнаёміцца з кніжнымі навінкамі, сустрэцца з сучаснымі аўтарамі на аўтограф-сесіях.

Такім чынам, літаратура па-ранейшаму застаецца важнейшым сродкам у фарміраванні самасвядомасці асобнага чалавека і цэлага народа – чалавеказнаўствам. Беларускі літаратурны працэс таму не выключэнне – з’ява дынамічная і бесперапынная.

Топавымі тэмамі ў айчынай літаратуры застануцца тыя тэмы, якія мабільна і праўдзіва будуць раскрываць надзённыя праблемы часу. Актуальнымі па-ранейшаму застануцца і “класічныя” тэмы: Радзіма, сям’я, экалогія, Вялікая Айчынная вайна, лёс народа. Балазе, гэтаму будзе спрыяць 2022 год – Год гістарычнай памяці ў Рэспубліцы Беларусь.

Для сённяшніх дзяцей і падлеткаў (пакалення Альфы (2010 – 2024 гадоў), згодна тэорыі пакаленняў амерыканцаў Уільяма Штрауса і Ніла Хау [6]), якія жывуць з гаджатамі ў лічбавым свеце, цікавымі будуць тыя сучасныя беларускія аўтары, якія будуць разумець іх патрэбы, ведаць узроставыя асаблівасці, фарміраваць маральныя жыццёвыя каштоўнасці.

Літаратура

1. Гісторыя беларускай літаратуры X – XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 1. Даўняя літаратура : XI – першая палова XVIII стагоддзя / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; навук. рэд. тома В.А. Чамярыцкі. – 3-е выд., выпр. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – 910 с.
2. Гісторыя беларускай літаратуры X – XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 2. Новая літаратура : другая палова XVIII – XIX стагоддзе / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; навук. рэд. тома У.І. Мархель, В.А. Чамярыцкі. – 2-е выд. – Мінск: Беларуская навука, 2010. – 582 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры : XIX – пачатак XX стагоддзя : падруч. для філал. фак. пед ВНУ / І.Э. Багдановіч, У.І. Гніламедаў, Л.С. Голубева і інш.; Пад агул. рэд. М.А. Лазарука, А.А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Вышэйшая школа, 1998. – 560 с.
4. Навумовіч, У.А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. / У.А. Навумовіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 2007. – 478 с.
5. Уводзіны ў літаратуразнаўства: вучэб. дапам.: у 2 ч. / пад рэд. праф. В.П. Рагойшы. – Ч.1: Літаратуразнаўства як навука. Эстэтыка літаратуры. Паэтыка. – Мінск: БДУ, 2009 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://textarchive.ru>. – Дата доступу: 20.01.2022.
6. Тэорыя пакаленняў – Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Теория_поколений. – Дата доступу: 20.01.2022.
7. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. У 5 т. Т. 3. Карчма – Найгрыш / рэдкал. : І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 751 с.